

ŠTO JE DANAS NAMA ANTE STARČEVIĆ? RAZVOJ MITA I NJEGOVA (MOGUĆA) DEKONSTRUKCIJA¹

Ante BRALIĆ

Sveučilište u Zadru
Odjel za povijest
abralic@unizd.hr
UDK: 329(497.5)(091)

Sažetak

Već za života Ante Starčević je dobio mitsku poziciju s ogromnim simboličkim kapitalom u hrvatskoj politici, ali i javnom mnijenju. U radu se raspravlja o povijesno-političkim okolnostima koje su utjecale na oblikovanje Starčevića kao mitske figure hrvatske povijesti kao i razlozima održavanja pozicije te su pri tome obrađena dva različita primjera historiografskog pristupa prema djelovanju Ante Starčevića. Također se pokušava revalorizirati Ante Starčević kao praktični političar i njegov utjecaj na razvitak hrvatske političke prakse. Na kraju su uspoređena dva „Starčevićeva nastavaljača“; Stjepan Radić i Franjo Tuđman te njihove sličnosti i razlike u odnosu na Oca Domovine.

KLJUČNE RIJEČI: *Ante Starčević, Otac Domovine, politička praksa, Stjepan Radić, Franjo Tuđman.*

Uvod

Suvremeno historiografsko promišljanje o Anti Starčeviću često je suočeno s gustim velovima mitova, simplifikacija, politizacija te interioriziranog simboličkog znanja koji otežavaju otkrivanje „realne“ povijesne osobe. Pitanje „realnog“ i „objektivne istine“ u povijesnom istraživanju u ovom (post)postmoder-

¹ Ovaj tekst predstavlja nadopunjeno i dijelom promijenjeno uvodno predavanje pod istim naslovom održano 26. svibnja 2023. u Gospiću na znanstvenom skupu s međunarodnim sudjelovanjem *Suvremeni koncept domovine / The Modern Concept of Homeland u okviru 8. Dana Šime i Ante Starčevića.*

nom svijetu, za ovu prigodu, neće se razmatrati, ali u slučaju Ante Starčevića ono ostaje kao važno istraživačko pitanje.

Ante Starčević (1823.-1896.)² već je za života dobio mitski karakter. Njegov nadimak Stari, koji je još dobio u zagrebačkoj gimnaziji jer je bio stariji od svojih vršnjaka, imao je i svoju drugu simboličku vrijednost. U predmodernom, patrijahalnom društvu starci ili starije osobe imale su ulogu pametnih, iskusnih osoba kojima se obraćate za savjet, čije mišljenje cijenite i koje se kao takve izdvajaju od ostalih članova zajednice. Starčević je čitavim svojim djelovanjem upravo odgovarao tom stereotipu, a njegovi govori i tekstovi bili su shvaćani kao proročki, naučiteljski i nadasve značajni za znatan dio tadašnje političke javnosti.

Po stvorenim predodžbama o liku Ante Starčevića, koje će se kasnije nabrojiti, on se naziva gordom titulom *oca nacije* (lat. *pater patriae*), sa svim simboličkim značenjem koje ono nosi. To su osobe, prema toj predodžbi, bez čijeg se djelovanja nacija ne bi ostvarila ili ne bi imala uopće povijesni razvitak. One su orijentiri, svjetionici u mraku povijesnog razvitka i kao takve imaju ogromno simboličko značenje. Kao što kaže glasoviti Norman Davis u članku „Poljske nacionalne mitologije“:

„Svatko treba mitove. Pojedinaac treba mit. Nacije trebaju mitove. Mitovi su setovi pojednostavljenih vjerovanja, koji mogu ali i ne moraju biti blizu stvarnosti, ali koji nam daju osjećaj o našim korijenima, našem identitetu i našim ciljevima. Oni jesu subjektivni, ali su često puno jači od objektivne istine jer ona može biti bolna i nezgodna” (Davis 1996: 6).

te nastavlja: „Svi mitovi služe namjeri. Kako se namjere mijenjaju, mitovi se mijenjaju s njima... Jedno je sigurno. Ako stari mitovi nisu dostatni, novi će se stvoriti“ (Davis 1996: 23).

Simboličko značenje *oca nacije*, Hrvati nalaze u više osoba koje se protežu od početaka procesa nacionalne integracije u 19. stoljeću sve do bliske suvremenosti. U hrvatskom slučaju samo Ante Starčević ima titulu *oca domovine*, međutim, ta titula u širem smislu pojma odgovara američkom modelu „oca/očeva utemeljitelj/a“

² Više o Anti Starčeviću vidi: Horvat, Josip. 1990. *Ante Starčević: Kulturno-povijesna slika*. Nakladni zavod Matice Hrvatska. Zagreb, *Dr. Ante Starčević*. 1992. (pretisak iz 1936) zbornik radova. Laus. Split, *Ante Starčević i njegovo djelo* (zbornik radova). 1997. Ur. Jelčić, Dubravko; Sabljak, Tomislav. HAZU. Zagreb, Gross, Mirjana. 2000. *Izvorno pravaštvo: Ideologija, agitacija, pokret*. Golden marketing. Zagreb, Barišić, Pavo. 2022. *Ante Starčević: Ideali slobode i prava*. Školska knjiga. Zagreb.

(eng. *founding fathers*).³ Ako se uzme ta analogija s američkim primjerom u hrvatskom primjeru može se nabrojiti više osoba. U najznačajnije možemo ubrojiti bana Josipa Jelačića, biskupa Josipa Jurja Strossmayera, Stjepana Radića i Franju Tuđmana. Kao što se vidi, za razliku od američkih (hrv. očevi utemeljitelji) čija se simbolička vrijednost mijenja ovisno o povijesnom razvitku pa su tako prvi očevi bili voditelji američkog rata za nezavisnost ili u očuvanju jedinstva nacije i borbi protiv ropstva kao Abraham Lincoln, do suvremene borbe za ljudska prava oličene u liku Martina Luthera Kinga, hrvatski očevi utemeljitelji gotovo imaju istovjetni nacionalni zadatak, a to je borba za hrvatsku samostalnost. Ili ako se uzme primjer susjednih Talijana, klasični panteon čine Giuseppe Mazzini, Giuseppe Garibaldi, Camillo Benso di Cavour i kralj Viktor Emanuel II., u razdoblju *Risorgimento*, čija je aktivnost često puta bila prikazivana kao navodno zajednička djelatnost na stvaranju talijanske države i koji su nesebično radili na realizaciji tog cilja. Tek je nakon sloma fašizma historiografija krenula prema reinterpetaciji njihove uloge i skidanja mitološke oblande. Suvremena talijanska historiografija u najvećoj je mjeri racionalizirala njihovu ulogu u talijanskoj historiji.⁴ Nerješavanje temeljnih nacionalnih pitanja, kao što je pravo na vlastitu državu ili nacionalnu ravnopravnost, pitanje jezika ili gospodarskog modela, nije skidao gustu koprenu simbolike s njihovih povijesnih likova. Historiografske interpretacije ovisile su o povijesnim okolnostima pa je ista osoba imala različito simboličko značenje. Tako je ban Jelačić mogao biti prikazivan kao borac za hrvatsku neovisnost prema Mađarima, ali i proskribirani sluga habsburškog apsolutističkog režima, što je na simboličkoj ravni najbolje bilo vidljivo u sudbini njegova spomenika na središnjem zagrebačkom trgu. Ili biskup Strossmayer bio je prikazivan kao veliki mecena i veliki Jugoslaven i kao takav poželjan u jugoslavenskim državama⁵, ali s druge (srpske) strane je pri-

³ Više vidi: Paul, Heike. 2014. „American Independence and the Myth of the Founding Fathers“ (IV. poglavlje). *The Myths That Made America: An Introduction to American Studies*. Transcript Verlag, Bielefeld. 197-256., Smith D., Anthony. 2010 (drugo izdanje): *Nationalism: Theory, Ideology, History*. Polity Press. Cambridge.

⁴ O povijesti talijanskoj ujedinjenja za razdoblja te o talijanskim „očevima utemeljiteljima“ *Risorgimento* vidi: Bralić, Ante. 2023.

⁵ Prema N. Ikiću, klasičan primjer takvog neznanstvenog reinterpetacije Strossmayerova jugoslavenstva su radovi V. Novaka i V. Koščaka. Ikić, Niko. 1997. „Strossmayer između hrvatstva i jugoslavenstva“. *Vrbosnensia: časopis za teološka i međureligijska pitanja*. (Sarajevo). Vol. 1. No. 2. 266-267. Stavove o Strossmayeru kao prozletu vidljivi su u radu V. Čorovića (Ikić 1997: 270). M. Ekmečić za Strossmayerov odnos prema pravoslavlju piše da: „U Štrosmajerovim spisima ima delova koji ga mogu predstaviti kao zagovornika crkvene unije, posebno ako se gubi iz vida da te njegove ideje treba meriti stalno prisutnim zahtevom da se rimska crkve mora izmeniti, decentralizovati, demokratizovati i uskladiti sa pravima slovenskih naroda za slobodu.“ Ekmečić, Milorad. 1989. *Stvaranje Jugoslavije 1790 – 1918*. knjiga 2. Prosveta. Beograd. 323.

kazivan kao prikriveni katolički prozelit koji je, u ime Vatikana, trebao pokatoličiti pravoslavce. U isto vrijeme često se zanemarivalo da je upravo jedan od najzaslužnijih što su procesi hrvatske nacionalne integracije u Dalmaciji, Istri, Hercegovini i Bosni započeli uz pomoć njegovih izdašnih dotacija tamošnjim nacionalnim pokretima. U tom je smislu uloga Stjepana Radića⁶ kao simbola koji je, po prvi put, ujedinio u političko-nacionalnom smislu gotovo čitav hrvatski nacionalni prostor (osim Istre) također paradigmatična. Istovremeno ima simboliku vođe i mučenika za hrvatsku stvar koji nije formalno bio zabranjen u Jugoslavijama, ali se izbjegavalo davati simboličku vrijednost kroz imena ulica ili spomenika. Kod zadnjeg *oca utemeljitelja*, Franje Tuđmana, postoji najveći simbolički kapacitet jer je pod njegovim vodstvom stvorena suvremena hrvatska država, pa ga se zna nekritički glorificirati, ali i besprizorno omalovažavati.⁷ No, paradoks je upravo u tome da i oni koji ga nekritički hvale i oni koji ga omalovažavaju s time jačaju njegovu simboličku snagu jer u njega ugrađuju ideje i potencijalne pseudo-činjenice koje on, kao povijesna osoba, ponekad nije posjedovao. Na taj se način hrvatsko društvo na njega referira upravo kao na simbol, što je rekao Norman Davis jer: „oni jesu subjektivni, ali su često puno jači od objektivne istine jer ona može biti bolna i nezgodna“, kako je navedeno gore u tekstu. Iz gornjeg teksta jasne su nam okolnosti koje su održavale dugo vremena na životu mitsku figuru Ante Starčevića i gotovo stotinu godina od njegove smrti tj. do stvaranja samostalne hrvatske države. Neriješeno nacionalno pitanje, a treba podsjetiti na sukobe s Mađarima, Nijemcima, Talijanima i Srbima u tom razdoblju ili nazive za hrvatski jezik od ilirskog, jugoslavenskog, hrvatskog ili srpskog, hrvatsko-srpsko-slovenačkog, hrvatskosrpskog, onemogućavalo je skidanje emocionalnih naslaga oko njegove povijesne osobnosti, pa se Starčević kroz niz desetljeća doživljavao kao nepogrešivi prorok i svjetovni svetac-mučenik za hrvatsku stvar. Tek je stvaranje hrvatske države u 90-im godinama 20. stoljeća omogućilo da se taj emocionalni naboj smanji što omogućuje novo povijesno pre-vrednovanje njegova povijesna lika.⁸

Međutim, da bi netko postao *otac domovine* ipak moraju postojati neki životni čini koji ga svrstavaju u tu kategoriju. Ovaj tekst nema pretenzije opisati

⁶ O Stjepanu Radiću vidi: Perić, Ivo. 2003. *Stjepan Radić: 1871.-1928*. Dom i svijet. Zagreb; Janjatović, Bosiljka. 2003. *Stjepan Radić: progoni, zatvori, suđenja, ubojstvo: 1889.-1928*. Dom i svijet. Zagreb.

⁷ Bralić, Ante. 2016. „Franjo Tuđman u memoarističkoj i publicističkoj literaturi“. *Franjo Tuđman i stvaranje suvremene hrvatske države (1990. – 1999.)*. Sveučilište u Zadru. Zadar. 303-323.

⁸ O hrvatskim nacionalnim mnijenama vidi: Stančić, Nikša. 2002. *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. Barbat. Zagreb.

životopis Ante Starčevića nego će se navesti samo neki najznačajniji dijelovi života koji su omogućili njegovu mitologizaciju. Ante Starčević rođen je 1823. u Velikom Žitniku, župa Klanac, u tadašnjoj Vojnoj Krajini, u seljačkoj obitelji. Sretna okolnost za hrvatsku povijest bila je u tome što je Ante imao strica Šimu, župnika u Karlobagu, koji je, kao visokoobrazovani svećenik, omogućio školovanje sinovcu. Jasno je da bez te poveznice Ante ne bi ušao na „velika vrata“ u hrvatsku povijest. Kao inteligentnom dječaku, siromašnog podrijetla, gotovo jedini način socijalne promocije bilo je školovanje za svećenika, uz pomoć strica Šime, svećenika⁹ pa je i Ante krenuo tim putem, školujući se u Senju, pa u gimnaziji u Zagrebu. Izrazito nadaren i radišan učenik dobio je stipendiju za studiranje na prestižnoj Peštanskoj bogosloviji koja je školovala buduće pripadnike visokopozicioniranog katoličkog klera u ugarskom dijelu Habsburške Monarhije, a jedan od gojenaca bio je i Strossmayer. Trogodišnji studij teologije i filozofije bio je poprilično zahtjevan jer je na prvoj godini Starčević bio među gorim, ali je na zadnjoj godini studija pripadao grupi najboljih studenata. Posredni dokaz o težini studija govori činjenica da je to jedino razdoblje Starčevićeva života u kojem nema sačuvanih njegovih literarnih djela.¹⁰ Upravo u vrijeme završetka njegova studija u Pešti 1848. započinje revolucija koja je promijenila tijek njegova života. On napušta ideju o svećeništvu, vraća se u Hrvatsku i kao doktor filozofije pokušava dobiti radno mjesto profesora Filozofije na zagrebačkoj Akademiji. U Upitniku oko njegovih filozofskih promišljanja prigodom molbe za zaposlenje važno je napomenuti njegov stav prema revoluciji kao političkoj praksi. On utvrđuje da je u politici bitan razum a „sve su revolucije o kojima povijest pruža svjedočanstva, nastale iz nepoželjnih i najnerazumnijih razloga“ (Mišković 1991:35).¹¹ O ovom stavu prema dijelu političke prakse, bit će kasnije riječi u tekstu. Nije dobio posao visokoškolskog profesora i bacio se u političke vode. Vodio je polemiku sa srpskim jeziko-

⁹ O nekim sličnostima u izričaju i u karakteru strica Šime i sinovca Ante vidi: Bralić, Ante. 2014. „Politički stavovi Šime Starčevića – drukčiji pogled na Hrvatski narodni preporod“. *Šime Starčević i hrvatska kultura u 19. stoljeću*, (ur. Sanja Vrcić-Mataija, Vesna Grahovac-Pražić), Sveučilište u Zadru. Gospić. 87-96.

¹⁰ Može se primijetiti da je Strossmayer bio bolji student jer je za vrijeme čitava studija ulazio u krug najbolje ocijenjenih studenata. Vidi: Barišić 2020: 87-91. Starčević je na prvoj godini bio negdje ispod prosjeka jer je od 15 polaznika u različitim predmetima bio na 11., 6. i 11. mjestu. U drugoj godini bio je bolji te su njegove ocjene bile su u prvoj polovici dok je na trećoj bio pripadao najboljim studentima. (Barišić 2022: 98-101)

¹¹ Radi se o Upitniku datiranom 21. lipnja 1849. koji je morao ispuniti Ante Starčević u postupku (neuspjelog) izbora za profesora Filozofije na zagrebačkoj Akademiji pod nazivom *Questiones... per Antonium Starčević A. A. Philosophie Doctore* koji se čuva u današnjem Hrvatskom državnom arhivu. Prema Miškovićki dokument se nalazi u fondu Banskog vijeća, kutija 14.

slovcima oko naziva hrvatskog jezika, postaje veliki bilježnik Riječke županije i zbog svojih političkih stavova završava u zatvoru 1863. i 1871., gubi posao i živi asketskim životom. Živio je u stanu koji su činile dvije sobice, preživljavao je kao činovnik u odvjjetničkom uredu i od saborskih dnevnica i ništa nije tražio za sebe. U isto vrijeme, kroz saborske rasprave i novinske članke, neumorno je „grmio“ protiv teškog položaja Hrvatske, borio se protiv „slavoserba“ i „mađarolaca“, tj. onih ljudi i grupacija koje su surađivali i provodili politike Beča i Pešte, što uključuje i političke predstavnike hrvatskih Srba. Postao je osoba koja je, kako se udaljavalo od Zagreba, imao sve veće simboličko značenje i njemu su kao proroku u Zagreb dolazili mladi hrvatski intelektualci i političari iz Dalmacije, Istre i Bosne i Hercegovine (Poparić 1992: 30, Lovrenčević 1992: 11, Gross 2004: 395, Gross 2000:797). Čak i sama njegova smrt i pogreb 1896. dali su dodatni impuls njegovoj mitologizaciji jer je oporukom tražio da se pokopa izvan Zagreba i bez ikakve pompe.¹² I treba odmah naglasiti, da se ne bi pomislilo da on nije mogao pripadati višim slojevima društva, da je ostao svećenik sa završenom prestižnom Peštanskom bogoslovijom to bi mu, zasigurno, omogućilo uspinjanje na društvenoj ljestvici. Kao što je vidljivo iz ovog kratkog i parcijalnog životopisa preduvjeti razvoja mitologizacije njegova lika bili su u tome da je kao pripadnik nižeg sloja stekao visoku naobrazbu i time se izdigao iznad obiteljski uvjetovane situacije, da je kroz čitav život jasno i dosljedno govorio o pravu hrvatskog naroda na slobodu i da je zbog toga bio izvrnut političkom šikaniranju, a pri tome je izabrao asketizam i poštenje u vlastitom životu s čime su se mogli identificirati široki (niži) slojevi društva.

Kao protuteža dosljednosti, asketizmu i idealizmu Ante Starčevića valja spomenuti primjer Armina Pavića¹³, hrvatskog znanstvenika, člana JAZU, predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu pod Khuenom Hedervaryem koji je, kao i mnogi hrvatski političari od borca protiv strane (u ovom slučaju mađarske) nadmoći u danom trenutku pristao surađivati s onima koji su kršili hrvatska prava. Dapače, bio je spreman kao zastupnik vladine stranke u Hrvatskom saboru napasti Ivana Mažuranića i optužiti ga za služenje protuhrvatskim interesima. Na to mu je odgovorio ban s posljednjim ali i najljepšim govorom u Saboru kroz formu *Creda* gdje je jasno kazao u što on vjeruje kad

¹² Povijesnim razvitkom ovo se nije obistinilo jer je danas Šestinsko groblje integralni dio Zagreba.

¹³ Pavić, Armin. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. <https://enciklopedija.hr/clanak/pavic-armin> (pristupljeno 20. ožujka 2024.).

je Hrvatska u pitanju.¹⁴ Armin Pavić za života, moglo bi se reći, imao je sve, ali tko se njega osim povjesničara specijalista sjeća. On nema ulice niti trgove, po njemu se ne zovu škole niti ustanove, zbog njegova imena nitko nije pokrenuo niti akciju niti je otišao u zatvor a što je sve, s druge strane, povezano s Antom Starčevićem.

1. Reinterpretacije Starčevića

Tijekom svog života na panteonu hrvatskih očeva utemeljitelja velik takmac u tome mu je bio biskup Josip Juraj Strossmayer.¹⁵ Po mnogo čemu bili su antipodi. Strossmayer je na poziciji bosanskog (đakovačkog) biskupa pripadao eliti hrvatskog društva i kretao se unutar najviših krugova Monarhije. Kao pripadnik i vođa manjine protivnika Dogme o papinskoj nepogrešivosti na Prvom vatikanskom koncilu 1870., imao je ogroman međunarodni prestiž i ugled u međunarodnom liberalnom miljeu i visokoj politici. Brojnim donacijama zadužio je hrvatsku, i ne samo njenu, kulturu i umjetnost. Novčano je potpomogao hrvatski pokret u Dalmaciji, Istri i Bosni i Hercegovini. Stvarni ili ugledni vođa Narodne stranke, najjače stranke u hrvatskom parlamentarnom životu 60-ih i 70-ih godina 19. stoljeća, vlasnik novina i osoba kojoj se laskalo i podilazilo na svakom koraku. Ugladenih manira, blagog javnog nastupa, s beskrajnim nizom socijalnih veza bio je svojim životom sve ono što Ante Starčević nije htio ili mogao biti. Obojica su imali za cilj rješavanje hrvatskog pitanja, ali su pri tome njihova sredstva kao i

¹⁴ „Gospodo, da mi je tko rekao: kaži tvoj simbol političke vjere, koji je? Ja bih rekao: suvišno baš pitati; ali, kad me ne poznaš, reći ću ti i ja bih rekao: Ja sam Hrvat [Na ljevici: Živio!]; ja bih rekao: vjerujem u kraljevinu Hrvatsku, u njezinu prošlost, u njezinu sadašnjost i ako bog da u njezinu budućnost [Na ljevici: Živio!]; vjerujem u kralja hrvatskoga, koji je u jednoj te istoj nerazdruživoj osobi spojen sa cesarom austrijskim, sa kraljem češkim, sa kraljem ugarskim [Na ljevici: Živio!]. Ljubav moja spada momu narodu, štovanje moje svim narodom, ne samo jednomu, nego svim, koji su s nama u jednom gnjezdu u ovoj monarkiji. Ljubav, gospodo, nije pojam, koji spada u politiku, nego štovanje interesa i svojih i tuđjih, to su pojmovi, koji se u politici upotrebljuju; ljubav ima samo u familiji posla; ona ima posla među iskrenimi članovi jednoga te istoga diela ili čovječanstva ili naroda. Ja mislim, da bi s tim simbolom vjere mogao biti svaki zadovoljan, jer gospodo, ja ću sasvim otvoreno kazati, ja držim, da bez ovoga simbola vjere nitko ne može biti ni sin domovine, bez ovakova simbola ne može biti nitko ni član onoga naroda, u kojem se je rodio. [Živio! Na ljevici.] Prije svega treba ljubiti svoj narod, a štovati ostale.“ Mažuranić, Ivan. 1886: *Govor u Saboru 13. prosinca 1886*. <https://www.sabor.hr/hr/o-saboru/povijest-saborovanja/znameniti-govori/govor-ivana-mazuranica-u-saboru-13-prosinca-1886> (pristupljeno 20. ožujka 2024.).

¹⁵ O Josipu Jurju Strossmayeru postoji brojna literatura. Na ovom mjestu preporučam Tomljanovich, William Brooks. 2001. *Biskup Josip Juraj Strossmayer: Nacionalizam i moderni katolicizam u Hrvatskoj*. HAZU i Dom i svijet. Zagreb.

putovi za to ostvarenje bili poprilično drugačiji. Dok je Ante Starčević bio radikaln u svom izričaju i zalagao se, među prvima, da hrvatski narod kao samostalni politički subjekt treba ostvariti pravo na svoju, samostalnu državu, bez ikakvih dodatnih asocijacija, Strossmayer je, potican (realnom) hrvatskom političkom slabošću, smatrao da bi Hrvati najbolje svoje političke interese mogli ostvariti u suradnji s ostalim Južnim Slavenima. Zbog toga je zagrebačkoj Akademiji i dao jugoslavensko ime. Iako Strossmayerovo jugoslavenstvo nikada nije bilo unitarističko niti je težilo za razbijanjem Monarhije, kako ga se znalo prikazivati, ipak je ono izazivalo Starčevićev najveći mogući otpor prema toj politici za koju je smatrao da je, s hrvatske strane, najodgovornija za tešku poziciju hrvatskog naroda u Monarhiji. Njihove međusobne svađe i objede trovale su ondašnju hrvatsku politiku jer je Starčević najžešće žaoke upravo upućivao krugu oko Strossmayera u svojim invektivama dok je, s druge strane, javno pristojni Strossmayer u privatnoj korespondenciji s Franjom Račkim, Starčevića nazivao ludom i sličnim pejorativnim izrazima.¹⁶ Slabljenje političkog elana, uzrokovano uspješnom Khueovom pacifikacijom Banske Hrvatske 90-ih godina 19. stoljeća, poticalo je mlađe pripadnike hrvatske politike da te, za života, mitske figure, pokušaju spojiti. Tako su prigodom Gospodarske izložbe 1891. u Zagrebu, dalmatinski pravaši odbili sudjelovati u iskazima protiv Strossmayera i sugerirali banovinskim pravašima da odustanu od takve politike (Gross 2004: 395). Realizacija takvih nada dogodila se 20. lipnja 1893. godine u župnom stanu u Krapinskim Toplicama kad je došlo do kratkog i slučajnog susreta koji je završio kurtoazno ljubazno iz čega je nastala priča o pomirenju dvaju hrvatskih giganata što će zasigurno, nadali su se, dovesti do preokreta u hrvatskoj politici (Gross 2004: 404, Gross 2000: 769). Ovaj simbolički događaj i nastali „mini-mit“ pokazao se pogrešnim što se očitovalo u neuspjelim pregovorima oko zajedničkog nastupa na izborima Stranke prava i Neodvisne narodne stranke, iza koje je stajao Strossmayer, 1894. Dapače, kod raskola Stranke prava 1895. jedan od većih Folnegovićevih *crimena* u očima Starčevićevih pristaša bilo je to što je on informirao neodvišnjake o stanju unutar stranke (Gross 2000: 783-787 i 805-827, Matković 2001).

O mitologizaciji Starčevića već za života ne govore samo njegov nadimak Stari ili posjećivanje (hodočašćenje) političara iz raznih hrvatskih zemalja

¹⁶ U pismu Račkom iz 1889. Strossmayer opisuje Starčevića: „ta kukavica i bluna bludi i kleveće“ (Gross 2000: 696). Ili u pismu iz 1893. Strossmayer u pismu Račkom konstatira: „Starčević je nesreća. Ja ne bi nipošto htio prisustvovati banketu u slavu (njegovu). Sloga je dobra, ali razvratnik i mahnitavac ostaje uvijek razvratnik i mahnitavac.“ (Gross 2004: 403)

nego i činjenica da su se već za života mnogi političari pozivali na njegovo ime jer su time smatrali da baštine njegov politički kapital iako nisu dijelili njegove stavove. Tako je jedan od tada mlađih hrvatskih političara, Fran Supilo, u svojoj dubrovačkog fazi djelovanja, kao urednik *Crvene Hrvatske*, prihvatio pravašku politiku, ali ipak nije negirao postojanje Srba.¹⁷ Ili istarski pravaši koji su usko surađivali i priznavali nacionalnost Slovenaca. Ili razumijevanje glasovite Starčevićeve i pravaške krilatice „Bog i Hrvati“ koja kod Starčevića znači da iznad hrvatskog naroda nema nitko doli Boga. Pri tome je Starčević, ako se može to tako definirati, Boga definirao prema deističkom objašnjenju dok, kad to kaže don Ivo Prodan, jedan od utemeljitelja i vođa Stranke prava u Dalmaciji, Bog se definira onako kako ga tumači nauk Katoličke Crkve.¹⁸ Nakon Starčevićeve smrti to pozivanje na njega bilo je još osebujnije. Na njega se pozivaju svi oni koji su protivnici Austro-Ugarske Monarhije pozivajući se na njegovu dosljednu borbu protiv ondašnjeg državnog uređenja, što uključuje i one političke grupacije izrazita jugoslavenskog karaktera. U tom smislu, vrhunac reinterpetacije predstavlja misao Jovana Skerlića, jednog od rodonačelnika jugoslavenskog integralizma, koji je Starčevića uvrstio u osnivače jugoslavenstva jer je on, navodno, pod hrvatskim imenom, ustvari ujedinio sve Južne Slavene (Gross 1973: 2).

I nakon sloma Monarhije, u dvije Jugoslavije, na razini vladajuće politike, postojao je ambivalentan stav prema Starčeviću. S jedne strane, kao pozitivan doprinos Starčevića vrednovana je njegova dosljedna borba protiv Habsburške Monarhije, ali je, s druge strane, trajno bila suspektna njegova borba protiv jugoslavenstva i negiranje srpstva. Zbog toga je on bio guran u zapećak, ali nije bio zabranjivan kao npr. neki drugi hrvatski povijesni velikani, što se vidjelo u skidanju spomenika Jelačiću nakon Drugog svjetskog rata u Zagrebu. S druge strane, ustaški pokret je preuzeo Starčevićevu ideju o hrvatskoj državi i negaciji Srba kao i naklonost prema Islamu, ali je odbacio liberalne postavke pravaške ideologije.

Starčević nije ostavio trag samo u popularnoj kulturi nego i u promišljanju hrvatskih intelektualaca. Doprinos mitologizaciji Ante Starčevića poseban obol je dala hrvatska književnost i tada važni hrvatski književnici koji su u njemu pisali, uglavnom apologetske, budničarske tekstove. Koliko je Starčević

¹⁷ O Supilovim političkim razmišljanjima do 1905. vidi: Ganza Aras, Tereza. 1992. *Politika „novog kursa“ dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*. Matica hrvatska. Split.

¹⁸ O političkom djelovanju i stavovima don Ive Prodana vidi: Diklić, Marijan. 2003. *Don Ivo Prodan: Političko djelovanje i parlamentarni rad*. Matica hrvatska. Zadar.

bio važan ponajbolje govore kako su ga ocijenili dva vodeća hrvatska pisca dvadesetog stoljeća različite ideološke profilacije. Prvi je Antun Matoš, pisac izrazite hrvatske orijentacije, pravaški usmjeren i veliki kritičar stanja u kojem se nalazila Hrvatska, a drugi je Miroslav Krleža, pisac socijalističke (komunističke) orijentacije, zagovornik jugoslavenstva u strosmayerovskom smislu.

Matoš: „Taj velikan ne pristaje u biografije modernih političara. On je za Plutarha. Njegovo je mjesto pokraj Epaminonde i pobjeđenog Hanibala. Među nama, u vremenu očajanja, sumnje, pokvarenosti i ropstva pokazao je što može samac, što može pojedinac usuprot sirotinji i svim zaprekama, kad je junak, kad ne pozna straha, kada je značajnik i kada služi samo idealu, samo narodu svom! Vele da nema više svetaca, a među nama življaše Vođa sa dušom Djevice Orleanske i s umom enciklopedista, kojega Hrvatska zasluži više no on nje“ (Barišić 2022: 20).

Krleža: „On je bio čovjek koji je jasno gledao našu bezizlaznu ‘krivuljuću’ i braneći ‘žlicu našeg mora’ i stopu našeg gladnog primorja od mađarske grofovske bagre, on je kroz nekoliko decenija pljuvao po našim pripuzima, šuftovima i huljama, po nitkovima, koji tjeraju našu seljačku marvu’ da brsti trnje pod tuđinskim, sramotnim mađarskim i bečkim zastavama. U sveopćem našem bezglavlju i bezakonju i bezakonju devetnaestog stoljeća, između naše bunjevačke dogmatike, krpa, zakrpa, prikropa i sveopće kulturne kerpljačine, mučen ubitačnim slutnjama, Starčević je gledao mađarske prepredene tate slobode, urotu naše gluposti, krštenu našu dijetenklasnu živinu, nakot, blago, marvu i prokletu pasminu našeg prošlog stoljeća u magnatskim surkama, gdje prodaju naše interese za bijedne peštanske stipendije, a kao Starčević, tu našu stvarnost nije gledao tako jasno nijedan naš umjetnik onog vremena.“ (Barišić 2022: 21)

2. Historiografske reinterpretacije Starčevića

O Anti Starčeviću su dosta toga pisalo,¹⁹ a za ovu prigodu odabrana su tri historiografska djela i dva pristupa koja problematiziraju njegov rad. Prvi rad je *Dr. Ante Starčević o 40. obljetnici smrti*, Zagreb, 1936. a drugi su radovi Mirjane Gross, *Izvorno pravaštvo*, Zagreb, 2000., te *Vijek i djelovanje Franje Račkog*,

¹⁹ Prema skupnom katalogu hrvatskih knjižnica CROLISTU, ukucavanjem ključne riječi „Ante Starčević“ nastaje poveznica za 92 kataloške jedinice. <http://opak.crolib.hr/cgi-bin/unicat.cgi?form=31000000019999000080&kywd=ante+star~evi> (pristupljeno 16. ožujka 2023.).

Zagreb, 2004. Dva pristupa uzeta su kao ideološki antipodi koji o istim stvarima različito pišu, a istovremeno pišući o Anti Starčeviću ujedno se pisalo i Strossmayeru.

Prva knjiga predstavlja zbornik radova napisanih u povodu 40-te obljetnice smrti Ante Starčevića pod vodstvom Filipa Lukasa, predsjednika Matice hrvatske. Priloge su dali eminentni znanstvenici i javne osobe međuratnog razdoblja kao što su Bare Poparić, Vilko Rieger, Mile Budak i dr. Iako su radovi posvećeni Starčeviću, gotovo se svaki prilog u dobroj mjeri referirao i prema Strossmayeru.

Već u uvodnom članku Filip Lukas, pišući o Starčeviću, ujedno je pisao i o Strossmayeru. Oni predstavljaju antipode i Lukas piše: „kako se bez poznavanja idejnih opreka ne bi mogla shvatiti borba između te dvije velike ličnosti naše povijesti iz prošloga vijeka, ne mogu se ostaviti nespomenuti oni genetički uzroci koji su doveli do tih opreka. Tu su u prvome redu opreke rase, odgoja, socijalne i fizičke sredine, te su konačno na osnovi svih tih razlika izgrađene dvije različite individualnosti.“ (Lukas 1992: 13) Prema njemu, Starčević je sin planinske Like s vizualnim ograničenjima dok je Slavonija ravna i u njoj se hvataju sveobuhvatne ideje. Strossmayer iz toga gradi tri stupa svoje ideologije: jugoslavenstvo, sveslavenstvo a sve u cilju jedinstva zapadnog kršćanstva. Strossmayer je izgubio granice ostvarivog od neostvarivog. Prema njemu, Strossmayer je „htio ili ne htio“ uzeo jedno nepovijesno ime i tako je ošteti hrvatski identitet. Lukas konstatira da je Strossmayerova ideologija doživjela poraz „Da je Strossmayer živ, on bi bio vidio da se je njegov put u kasnijem nastavku izgubio u stramputicu.“ S druge strane Starčević je radi cilja izgradnje hrvatske misli i države „žrtvovao svoj život, radi njega se odrekao obiteljskog života, društvenog položaja, bogatstva i ličnog probitka“... „Starčević nam je bio vođa, učitelj i prorok.“ (Lukas 1992: 27) Prema Lukasu upravo je uspjeh Stjepana Radića i Vladka Mačeka u tome što su oni prihvatili Starčevićev program i unijeli ga u seljačke slojeve. (Lukas. 1992: 28)

I hrvatski povjesničar Bare Poparić, koji je dao nešto duži presjek djelovanja Ante Starčevića, nije propustio se referirati spram Strossmayera. I kod njega je do kraja izražena dihotomija Starčević protiv svih ostalih u toj mjeri da je i dalmatinski političar Mihovil Pavlinović proglašen suspektnim jer da se 1884. obrušio na Starčevića oštrijim tonom nego je to ikada učinio autonomašima. Strossmayer je označen kao glavni austrofil zajedno s Ivanom Mažuranićem i Franjom Račkom. (Poparić 1992: 30) Poparić zaključuje poglavlje o odnosu Starčevića i Strossmayera riječima: „Sad su obadva, Stari i Strossmayer, u car-

stvu povijesti, U narodu hrvatskom kult uspomene Ante Starčevića silno raste, dok se uspomena na Strossmayera tek umjetno podržava“ (Poparić 1992: 30).

Božidar Murgić je u tekstu *Hrvatski nacionalizam Ante Starčevića* osudio nekadašnje preziranje (pred kraj Monarhije) navodno uskogrudnog hrvatskog nacionalizma Ante Starčevića. Povijest je prema njemu pokazala da su ideje slavenstva i jugoslavenstva bile maglovite i bile su onespособile zdrav razum hrvatske inteligencije. „Slavenstvo – ilirstvo – panslavenstvo – jugoslavenstvo, to bijahu etape te politike samoubilačkog likvidiranja svoga vlastitog ja, uništavanja jedinog što bijaše i jest stvarnost, uništavanja hrvatstva“ (Murgić 1992: 92). I to je jedan od razloga zašto je pozicija Hrvata u Jugoslaviji bila tako loša. Suprotno tome Starčevićeva „nauka prestaje biti lična filozofija, ona postaje općenarodna ideja... Čitav kompleks ciljeva personificiran je u njegovu imenu i osobi. On upravo dramatski snažno djeluje na svoje sljedbenike, i ispunja ih nekim mističkim herojstvom i entuzijazmom... poput biblijskog proroka nagoviještava narodu dolazak vođe i uzvisuje njegovu osobu“ (Murgić 1992: 101).

Stanislav Šimić, iako se u članku *Starčevićev stil* nije toliko referirao na političke misli i djelovanje, ipak je kritizirao Strossmayerovu osobnost „koja u suvremenim kiparskim snima i povjesničarskim sanjarijama prometnula u veličajnu pojavu duha“. Kao potvrdu svog negativnog stava spram Strossmayera Šimić se poziva na Starčevićev negativan opis (Šimić 1992: 146-147).

Najzanimljiviji je kratki prilog Tiasa Mortidija u literaturi o Starčeviću i pravaštvu. Rezimirajući dotadašnju historiografiju naveo je da je ona relativno malo pisala o njemu. U povodu četrdesetogodišnjice obljetnice smrti uz ovaj zbornik izišla je i „brošura“ Stjepana Buća *Temeljne misli nauke dra Ante Starčevića* na 31 stranici. Mortidija jasno detektira da Buć želi reinterpretirati Starčevićovo djelo „u duhu i smislu suvremenog njemačkog rasizma i da rasni momenat označi kao osnovni i najvažniji dio Starčevićeve nauke.“ Buć tvrdi da je Starčević produkt čiste hrvatske krvi, da je takova krv davala pravac svemu njegovu ponašanju i radu. Dapače, Buć zaključuje da je „Starčević pred sedamdeset godina istakao onu rasnu ideju, po kojoj je Adolf Hitler uredio svoj program. Prema Mortidiji, Buć ide tako daleko da je Starčeviću pojmu *slavoserba* dao krvno, biološko obilježje i to u smislu suvremenog njemačkog nacionalsocijalnog rasizma. Mortidija se ne slaže s Bućom. On kaže da je istina da je Starčević bio protivnik nadnacionalnih ideja i da je pristaše „širih“ shvaćanja nazivao nečistom krvi i sužanjskom pasminom. Međutim, Mortidija ističe da je Starčević utvrdio da je svaki narod smjesa različitih naroda, različitih

krvi. „O nijednom Hrvatu ne može se reći, a u njemu nema krvi ni primjese na primjer, rimske, grčke ili barbarske. Danas nema nigdje čiste krvi hrvatske“. (Starčević, *Bil k slavstvu ili k hrvatstvu*, Zg, 1867, str. 37.). Mortidija tvrdi da Starčevićev temeljni pojam slavoserbi nije rasni nego u prvom redu duhovno-moralni pojam (Mortidija 1992: 174).

Tekst Mile Budaka *Pater patriae - Otac domovine* u najvećoj mjeri prepričava Starčevićev životopis i nauk. I tu je jasno iskazana mitologizacija Starčevićeva lika jer kako Budak kaže: „Starčević je bio Učitelj i Mesija, koji nije došao s nekim novim bogovima i evanđeljima. On je došao samo da razradi, da iznese na svijetlo sve ono, što je hrvatski narod od vajkada imao i sačuvao; on je došao da ispod pepela razmaše i raspuše žeravicu, koja tamo tinja stoljećima“ (Budak 1992: 209). Može se reći da se u ovom zborniku i nakon 40 godina od Starčevićeve smrti i 31 godine od Strossmayerove smrti prema njima iskazuje jak emocionalni naboj, prema Starčeviću pozitivan, a prema Strossmayeru negativan kao da su oni njihovi suvremenici, živeći likovi. Objašnjenje za takav stav je razumljiv jer upravo tematika odnosa prema jugoslavenstvu i srpstvu koja je bila dijelila hrvatsku političku elitu i u trenutku njihova života, u monarhističkoj Jugoslaviji dobila je na još većem značenju. Zbog toga, Strossmayer je postao meta jer je zagovarao „mrsku“ jugoslavensku ideju dok je Starčević kao njezin protivnik postao prorok i onaj lik na kojeg se poziva u borbi protiv jugoslavenstva. Pritom, oni su zadobili drugačiji mitski kontekst nego su ga imali tijekom života, a dodatna mitologizacija još ih je više udaljila od realnog povijesnog lika. Nestalo je Strossmayerovih zasluga u potpomaganju hrvatskih pokreta diljem hrvatskih zemalja, njegovih donacija, a njegovo jugoslavenstvo reinterpreteriralo se kao doslovna simplifikacija karađorđevićevog opresivnog i srpskog jugoslavenstva. Naravno, u tom kontekstu nestao je bilo kakav kritičan pogled na Starčevićevu političku praksu i ideju.

Drugačiji pristup ima Mirjana Gross, vodeća hrvatska povjesničarka zadnje trećine dvadesetog stoljeća za razdoblje hrvatske povijesti 19. stoljeća. U reinterpreteracijama Starčevićeva djela je, pojednostavljeno rečeno, zauzimala stav blizak jugoslavenskim polazištima. Prema tomu je Starčević, kad se suprotstavljao Monarhiji i zalagao za liberalna načela bio pozitivan lik, a kad je ulazio u sukobe sa hrvatskim Srbima i jugoslavenskom idejom onda gubi tu poziciju. Međutim, lik Josipa Franka dosljedno je oslikan negativnim bojama i u tome slijedi jugoslavenski narativ. Tako ona za Franka tvrdi da kad je došlo do raskola u Stranci prava 1895. da: „Mnogi su pravaši jedva čekali Starčevićevu smrt

u nadi da se osamljeni Frank neće moći održati. No Franku više nije potreban živi Starčević jer ga je pridobio u odsudnom trenutku (misli se na raskol, op. a.). Zato je nakon Starčevićeve smrti nimbus 'čistoga' pravaštva ostao u očima neobrazovanoga maloga građanstva u njegovu taboru" (Gross 2000: 824). Autorica je pokazala 'čisti' prijezir prema podržavateljima J. Franka nazivajući ih neobrazovanim malim građanstvom. Ili opisujući oporuku A. Starčevića piše: „Prema oporuci objavljenoj u *Hrvatskom Pravu*, zaželio je da bude pokopan na nekom groblju oko Zagreba 'samo ne u zagrebačkom', tj. među pripadnicima 'slavenoserbskoga' građanstva. Razumije se da njegova zabrana svakoga sjaja pri sprovodu nije uzeta u obzir. Svečan i velik sprovod legendarnog prvaka bio je najbolja prilika da se Frank i njegovi sljedbenici predstave kao njegovi baštinici.“ (Gross 2000: 827-828)

3. „Starčevićevi nastavljači“ – Stjepan Radić i Franjo Tuđman

Nakon sloma Habsburške Monarhije i stvaranja nove jugoslavenske države, pravaške stranke koje su jednim dijelom prihatile stvaranje države, a jednim dijelom su nastavile protujugoslavensku političku praksu, nisu ni približno takav politički utjecaj u hrvatskom društvu kao što će imati Hrvatska (republikanska) seljačka stranka pod vodstvom Stjepana Radića. Bilo je više razloga zašto se to dogodilo te je uz uvođenje općeg prava glasa na području bivše Banske Hrvatske koje je omogućilo veći utjecaj seljaštva na politiku, bilo je upravo Radićevo prihvaćanje republikanstva. Naime, vodeće pravaške elite koje su sudjelovale u stvaranju jugoslavenske države prihatile su dinastiju Karađorđevića i monarhizam kao uvjet za ujedinjenje sa Srbijom i time spašavanje hrvatskih jadranskih zemalja od talijanskih presizanja. Pri tome su, danas je to vidljivo, zanemarili promijenjeni stav hrvatskih seljaka prema monarhiji i „gospodi“. Prvi svjetski rat i udaljeni eho Oktobarske revolucije u Rusiji, dao je poticaj u širokim seljačkim masama da traže ili barem da se nadaju da su za njih došla bolja vremena koja će im omogućiti ostvarivanje njihovih stvarnih i zamišljenih pravica. U republikanizmu su vidjeli panaceju za sve njihove probleme. „Gospoda“, u što su se ubrajale i pravaške stranke, prigrilile su monarhizam, a u taj prazan politički prostor ušao je Stjepan Radić sa svojom republikanskom, seljačkom i hrvatskom pričom (Bralić 2021: 171-189). Kako su „gospoda“ bila povezana s monarhizmom, a time i s jugoslavenstvom, tako je

Stjepan Radić uspio i u najudaljenije hrvatsko selo uvesti hrvatstvo kao političku ideju i pri tome dovršiti proces hrvatske nacionalne integracije na najvećem dijelu hrvatskog etničkog prostora.²⁰

Upravo je uključivanje seljaštva i prihvaćenje njegovih socijalnih težnji u politički program bila ona genijalna ideja braće Radić. Kada to usporedimo s Antom Starčevićem može se to promatrati s više aspekata. Jedan od osnovnih postulata političkog djelovanja Ante Starčevića bilo je ideološko (nacionalno) osvještavanje hrvatskog puka i njegova priprema za buduće, po njemu, velike međunarodne događaje, koji će omogućiti stvaranje hrvatske države. Međutim, za razliku od Ante Starčevića koji u seljaštvu nije vidio društveni sloj koji bi zahtijevao njegovu pažnju pa je glasovita anegdota iz posjeta mladog Stjepana Radića starom Starčeviću 1892. kada mu je predložio da se aktivnije posveti seljaštvu, najbrojnijem sloju stanovništva. Taj prijedlog je izazvao gnjev Starog koji mu je rekao: „Neka ga uči vrag ili Bog, ja ga učiti ne ću!“ (Horvat 1990: 387). Ako promatramo taj aspekt djelovanja, Stjepan Radić je bio neosporivo jedan od najuspješnijih hrvatskih političara. On se također u svojoj promidžbi pozivao na nauk Ante Starčevića, osobito njegov prezir prema *slavoserbskoj* gospodi, a od njega je preuzeo i dijelom antiklerikalni pristup u borbi za „dušu“ hrvatskog seljaka.

Međutim, politička praksa Radića i Starčevića se radikalno razlikuju. Ante Starčević je u svojim političkim stavovima bio dogmatičan, nije bio sklon sklapanju nikakvih konkretnih političkih saveza ili koalicija. Upravo je njegova tvrdokornost bila jedan od razloga sloma pregovora između Neodvisne narodne stranke i Stranke prava 1894. S druge strane, u postizanju političkih ciljeva, Radić se nije libio ulaziti u suradnju s frankovcima za vrijeme Habsburške Monarhije ili ih napustiti na kraju Velikog rata. U novoj jugoslavenskoj državi surađivao je s ostalim hrvatskim strankama, ali isto tako prekidao suradnju s njima. Ulazio u koalicijske vlade s radikalima Nikole Pašića, odbacivao republikansko ime u nazivu stranke, a na kraju je bio u koaliciji sa Svetozarom Pribićevićem, nekadašnjim zakletim neprijateljem. Ulazio je u Seljačku internacionalu, blisku sovjetskim komunističkim vlastima, i bio najvećim katolikom u danim trenucima. Suradivao je sa svim

²⁰ Kako je područje Istre ostalo izvan nove jugoslavenske države tu Stjepan Radić nije mogao djelovati i to je razlog, među ostalim, za usporene procese hrvatske nacionalne integracije na tom području. Na rubnim etničkim prostorima (Bačka i Boka Kotorska) Hrvatska seljačka stranka vodila je uspješnu politiku nacionalne integracije, a suprotni procesi (bunjevaštvo ili bokeljstvo) su posljedica ili političkog stanja za vrijeme druge Jugoslavije za Boku Kotorsku ili teškim položajem unutar srpske države kao što je slučaj s Bunjevcima.

mogućim vanjskim političkim akterima, sve u svrhu rješavanja hrvatskog pitanja. Današnjim političkim rječnikom kazano, nije se libio u ući u prljavštinu svakodnevnne političke prakse za ostvarivanje svojih ciljeva.

Njegova politička karijera naprasno je prekinuta pucnjevima u beogradskoj skupštini, a njegova nasilna smrt, podigla je njegov simbolički kapital na tu razinu da je u ušao u hrvatski panteon očeva domovine.

Među nastavljače Ante Starčevića može se ubrojiti i Franju Tuđmana, prvog hrvatskog predsjednika. On se kao i Ante Starčević zalagao za stvaranje hrvatske države i tome je bila podređena čitava politička praksa. Njegov politički program eklektički obuhvaća sve one aspekte hrvatske povijesti iz kojeg se mogla izvući ideja o borbi za hrvatski samostalnost. Stoga je u njegovom programu bila i Starčevićeva državotvorna politika i Radićeva svenarodna mirotvorna politika kao i „pozitivne tekovine hrvatske ljevice“.²¹ Ponajbolje se to vidi u izvorišnim osnovama (preambuli) hrvatskog Božićnog ustava iz 1990. kojemu je Tuđman dao svoj jak pečat. U to je uključena ideologija hrvatskog državnog prava na koju se tako rado pozivali pravaši u što je on uključio i djelovanje ZAVNOH-a (Rešetar 2021: 1089). I Franjo Tuđman je inzistirao na političkom okupljanju hrvatskog naroda u zajedničkom cilju stvaranja hrvatske države. Međutim, tu prestaje sličnost Franje Tuđmana i Ante Starčevića u političkoj praksi. Dok je Starčević inzistirao na visoko postavljenim moralnim kriterijima pravaša, što nije bila samo deklarativna manifestacija nego i svakodnevna politička praksa, pa nije htio surađivati s političkim oponentima koji nisu u svemu dijelili njegov svjetonazor, a bio je poprilično oštar i rigidan spram protivnika, dotle je Franjo Tuđman prihvaćao gotovo sve koji su bili spremni raditi za hrvatsku samostalnost. Prihvaćao je bivše komunističke dužnosnike, oficire JNA, udbaše, ustaše, emigraciju, razne suspektne osobe kod npr. nabave oružja, a sama vlada pod njegovim neformalnim vodstvom bila je spoj raznolikih ideoloških profila. I Hrvatska vojska koja se stvarala u ratu imala je, također, u ideološkom smislu, spoj nespojivih i to bivših oficira, legionara, običnih ljudi gurnutih u vjhor rata uz ogromno sudioništvo Hrvata iz Bosne i Hercegovine. Tuđman kao povjesničar inzistirao je na pomirbi unutar podijeljenog hrvatskog nacionalnog bića nastalog zbog hrvatskog građanskog

²¹ O tome vidi: Begonja, Zlatko. 2016. „Povijesno-politička stajališta dr. Franje Tuđmana u početku stvaranja samostalne Republike Hrvatske“. 21-32, Matković, Stjepan. 2016. „Utjecaj povijesnih tema u razmeđu 19. u 20. stoljeće“. 219-232, Bratanić, Mateo. 2016. „Uloga i značenje povijesti u Tuđmanovu djelu *Bespuća povijesne zbiljnosti*“. 233-240.

rata unutar zbivanja u Drugom svjetskom ratu i poraću i zbog toga je radio, ili kako bi se to kolokvijalno reklo, na pomirbi djece partizana i ustaša što je smatrao preduvjetom stvaranja hrvatske države.

Zašto je Tuđman bio uspješan u stvaranju hrvatske države, a što nije uspjelo njegovim prethodnicima? U prvom redu, sukladno Starčevićevim procjenama, hrvatska država je nastala u trenutku velikih međunarodnih promjena – raspad komunističkog bloka i višenacionalnih država – što je promijenilo arhitekturu međunarodnih odnosa izgrađenu nakon Drugog svjetskog rata. Kod objašnjenja Tuđmanove uloge u stvaranju suvremene hrvatske države možemo krenuti s primjerom iz knjige Pave Barišića o Starčeviću kada raspravlja, među inim, o hrvatskom mentalitetu:

„Dakle, **sklonost umanjivanju vrijednosti vlastitoga** (bold A. B.) umjetničkoga stvaralaštva i pomodnost za stranim nije u Hrvatskoj puka novija pojava nego ima duboku ukorijenjenost u navikama i mnogobrojne primjere u prošlosti. Zato se Starčević i danas vrjednuje u prvom redu kao pojava izvan prevladavajućih struja svoga vremena. Nije to samo slučaj s prosuđivanjem umjetničkih djela nego se dovodi u pitanje i njegova državnopravna filozofija koju rese crte iznimne originalnosti i utemeljenosti u **hrvatskom narodnom biću** (bold A. B.)” (Barišić 2022: 193)

Barišić je dao poprilično točan opis stanja hrvatske samosvijesti, ali, po mom sudu, dao je pogrešnu procjenu da u hrvatskom narodnom biću stoji nešto drugo, a da je to nešto drugo prepoznao Ante Starčević. Hrvatska, uvjetno rečeno, niska razina samosvijesti posljedica je povijesnog razvitka i iskustva male nacije u sukobima s velikim povijesnim događajima. Hrvatska povijest puna je gubitničkih i krvavih epizoda i u svijesti malenog naroda postoji jasna spoznaja da treba respektirati želje velikih jer u suprotnom posljedice mogu biti tragične. Ako se uzme samo moderno i suvremeno doba, to je razdoblje austrijsko-njemačke, mađarske, talijanske i srpske dominacije. Krvavih događaja ima napretek, a svi oni koji su pružali aktivni otpor dominaciji bili su izloženi širokoj lepezi represije, ovisno o povijesnom razdoblju. I zbog toga postoji u hrvatskom narodu i dan danas ono što se naziva podanički mentalitet. Jedno od objašnjenja za Tuđmanovu uspješnost dao je Henry Kissinger, dugogodišnji visokopozicionirani američki dužnosnik, znanstvenik i osoba od javnog utjecaja. U odsutnom povijesnom trenutku, Franjo Tuđman nadvladao je taj poviješću nametnuti mentalitet naroda i umjesto povlačenja ili bezglavog reagiranja ponudio je otpor. Ili da parafraziramo H. Kissingera, povijest

postavlja okvir, a državnik je treba nadići u kritičnom trenutku. Državnik je osamljen, herojski lik – „osamljeni kauboj”.²² Tuđman je nadvladao povijesno sjećanje (okvir) hrvatskog naroda da je korisno biti poslušan, te je u odsutnom povijesnom trenutku ponudio alternativu tome – borbu za hrvatsku državu.²³

Gledajući u povijesnoj perspektivi i s priličnom dozom simplifikacije može se utvrditi da je Starčević postavio temelje ideji o pravu hrvatskog naroda na samostalnu državu, Radić je tu ideju proširio u hrvatskom narodu, a Tuđman je realizirao taj ideal.

4. Ante Starčević kao praktični političar

Kakva je bila politička praksa Ante Starčevića? Odgovor je prilično jednostavan. On se zalagao za prosvjećivanje hrvatskog naroda kroz brojne saborske govore i novinske članke. Dapače, sudjelovanje u saborskom radu je vidio, u najvećoj mjeri, kao oblik političke promidžbe. Bio je protivnik nasilnih i revolucionarnih poteza što je jasno već 1849. iskazao u upitniku u prijavi za radno mjesto profesora filozofije na zagrebačkoj Akademiji. I to nije bila mimikrija pred vlastima jer se toga dosljedno držao do kraja života. Rješenje hrvatskog pitanja vidio je u krupnim međunarodnim promjenama koji će otvoriti okvir za stvaranje hrvatske države i osvještavanju hrvatskog naroda. Međutim, postavlja se pitanje što raditi u međuvremenu? Narod treba živjeti, izgrađivati svoje institucije, razvijati gospodarstvo, graditi prozaične stvari kao što su škole, ceste, željeznice i sl. Kako doći do ili biti barem pri vlasti koja će moći ostvariti svakodnevne ciljeve? Naravno, ne treba ni banalizirati politiku jer bez rješavanja okvira, iznimno je teško rješavati praktične stvari, ali te bi stvari trebale djelovati sinergijski. Odgovor na ta pitanja Ante Starčević ne nudi nego dapače, poprilično ih onemogućava. On je odbacivao i aktivno se suprotstavljao bilo kakvom obliku stvaranja političkih dogovora ili koalicija. Odbacivao

²² O tome više: Berridge, Geoff R; Keens-Soper, Maurice; Otte, Thomas G. 2005. *Diplomatska teorija od Machiavellija do Kissingera*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb.

²³ U sklopu toga poznato je pismo H. Kissingera upućeno Franju Tuđmanu i njegovoj ulozi u hrvatskoj povijesti: „Gospodine predsjedniče, Vi ste zadužili svoj narod jer ste mu u povijesnim trenucima bili na čelu i omogućili stvaranje države. Ali kao i svi veliki ljudi, niti Vi nećete dočekati izraze zahvalnosti za to. Učinit će to tek dolazeće generacije. Ali vjerujte, učinit će. Vi ćete biti veliki čovjek hrvatske povijesti, ali ne za života, već kada ocjene budu donesene hladnom glavom“. *Dr. Franjo Tuđman - vizije i postignuća : rasprave za okruglim stolom uz drugu obljetnicu smrti prvoga hrvatskog predsjednika*. Ur. Ivan Bekavac. 2002. (drugo izdanje). UHIP. Zagreb. 141.

je sve koji nisu bili dosljedni pobornici njegove ideje.

Primjer njegove rigidnosti i nepraktičnosti u političkom životu su dijelovi njegova „Napatka“ iz 1871. članovima Stranke prava o njihovu djelovanju:

„Strah i plaća, te dvie staze, koje vode k srcu ljudskome, niti su stalne ni vriedne za dobru stvar, ni u vlasti stranke prava. S toga ovoj stranki ne ostaje nego da radi upućivanjem, podučavanjem.

Priprava k slobodi i prosvjetljenju jest: Radnja, štednja i sloga.

Za ganuti narod na radnju i štednju, u današnjih obstojnosti, hoće se uztrpljenja naučanja, dobra izgleda, i nada sve izkustvenihg dokaza, spojenih s naučanjem.

Za sklonuti narod na slogu, treba mu pokazati na složnu i nesložnu obitelj, zadrugu, obćinu. To bo sve on razumi.

U narodu hrvatskom, u cielosti, ima srdca nerazrtovana i uma nesmućena, ter s toga moći je ovaj narod iskrenim i ljubeznim podučavanje na dobro ganuti.

Pravica i nepodmitljivost, to su najjače poluge u narodu hrvatskom. Uz pravicu i nepodmitljivost, u narodu hrvatskom najvećma vriedi uljudnost, iskrena prijaznost.

Ljude, koji traže samo svoju korist ili razkoš, pod ništo ne primati u stranku i za ništo ne zanašati se na nje...

S ljudi, do kojih puk drži poradi njihove pravice, krjeposti, pameti, s takovimi treba drugovati, ter ih upućivati.

Dobro ponašanje, triezno življenje, medjusebno prijateljstvo, razložno štovanje, razumna priklonost naprama vriednium i poštenim osebam, to su biljege, po kojih treba da se odlikuju članovi stranke prava.

Koji član stranke podpuno prouči i upotrebi ovaj obćeniti napatuk, on će u preredkih slučajih trebati napatuk o pojedinkostih.“ (Cipek, Matković 2006: 237-242)

Navedeni tekst predstavlja neku vrstu svjetovnog katekizma za članove stranke i u praksi je neprovediv jer traži dubinsku preinaku mentaliteta i ponašanja članova stranke, ali i hrvatskog naroda u cjelini. Zbog toga, već za njegova života počeo je rasti utjecaj tzv. modernih pravaša (Folnegović i Frank) koji su pokušavali Stranku prava odvesti na put praktične, svakodnevnice politike.

Međutim, kako je Starčević već za života bio mitska figura, uvođenje praktične politike nije bilo moguće dok je on bio živ. Tek će nakon njegove smrti pravaške frakcije ubrzano ući u koloplet svakodnevne politike i iz današnje perspektive je vidljivo da to nije bilo baš uspješno. Postavlja se pitanje je li Ante Starčević svojim rigidnim stavom prema svakodnevnoj političkoj praksi, nepotrebno usporio prirodni razvoj hrvatske politike?

5. Zaključak

Iz današnje perspektive gledajući nakon 128 godina od smrti (2024.) Ante Starčevića može se utvrditi da, pored brojnih ulica, trgova, škola i spomenika posvećenih njegovu imenu, njegov je lik izgubio onaj emocionalni naboj koji je imao sve do prije tridesetak godina ili preciznije rečeno dok nije stvorena hrvatska država. U današnjem političkom diskursu jedva da se spominje Ante Starčević, a ideologija hrvatskog državnog prava na koju se on rado pozivao gotovo da je nepoznata današnjoj hrvatskoj javnosti.²⁴ Neriješeno nacionalno pitanje gotovo je sto godina (do 1995.) nakon njegove smrti održavalo preduvjete za daljnje održanje njegova mita koji se tijekom tog stoljeća mijenjao, nadopunjavao i bio poticaj onima koji su stremili za stvaranjem hrvatske države, što se i očekuje od mitske figure Oca Domovine. Ali trenutkom rješavanja hrvatskog nacionalnog pitanja (osim pitanja Hrvata Bosne i Hercegovine), najveći dio konteksta koji je održavao mitologizaciju se smanjio i praktički nestao. Sukladno tomu, smanjila se razina emocija. To omogućuje današnjoj hrvatskoj historiografiji da može i treba krenuti putem prevrednovanja njegova povijesna lika i pokušati ga svesti u realne okvire, ma kako to nerealno zvučalo jer razodjenu mitološke velove nije do kraja uspjelo ni drugim historiografijama za svoje *očeve utemeljitelje*.

U ovom tekstu smo pokazali da Ante Starčević ima veliku ulogu u hrvatskoj povijesti kao kreator i promicatelj ideje o pravu Hrvata na samostalnu državu. Za tu se ideju dosljedno zalagao, bio je spreman podnijeti veliku osobnu žrtvu,

²⁴ O tom padu zanimanja za Antu Starčevića posredno govori i posjećenost njegovom Spomen-domu u Velikom Žitniku. Tako su npr. 2008. Spomen-dom posjetili učenici iz 29 hrvatskih škola dok je 2023., na 200. obljetnicu rođenja Oca Domovine, tu su ustanovu posjetili učenici iz samo 4 škole. Usporedbe radi, obližnji Memorijalni centar Nikola Tesla u Smiljanu iste je godine, u okviru kurikulum organizirane izvanučioničke nastave, posjetilo 18 704 hrvatskih osnovnoškolaca. (<https://mdc.hr/files/pdf/Lzvjescica/2023/Muzej-Like-Gospic%202023.pdf>, pristupljeno 3. travnja 2024.).

živjeti životom askete i biti počesto neshvaćeni prorok. Kao takav, imao je velik utjecaj na političare i javnost za života što se nastavilo i nakon njegove smrti. Međutim, kao praktični političar, danas to možemo slobodno utvrditi, nije bio ni sjena sebe kao ideologa. Dapače, u nekim segmentima njegovi svakodnevni potezi, kao što su rigidnost, žučljivi napadi na protivnike, ali i *nepravovjerne* suradnike, nesposobnost stvaranja šire političke suradnje za isti politički cilj dugo vremena su otežavali razvoj hrvatske politike.

I kad sve to uzmemo, pokazuje se da je povijest nemilosrdna prema protagonistima. Sjeća se samo onih najboljih i najlošijih, a posebno mjesto imaju osobe koje su se bile spremne žrtvovati za svoja uvjerenja. Ante Starčevića se sjećamo i 200 godina nakon njegova rođenja kroz održavanje znanstvenih skupova, organiziranje izložbe i dalje ima vodeće mjesto u hrvatskom panteonu. Ili da parafraziramo A. G. Matoša: „Dok je Kroacije, bit će i Starčevića!“

LITERATURA

- BARIŠIĆ, Pavo. 2022. *Ante Starčević: Ideali slobode i prava*. Školska knjiga. Zagreb.
- BEGONJA, Zlatko. 2016. „Povijesno-politička stajališta dr. Franje Tuđmana u početku stvaranja samostalne Republike Hrvatske“. *Franjo Tuđman i stvaranje suvremene hrvatske države (1990.-1999.)*. Ur. Bralić, Ante. Sveučilište u Zadru. Zadar. 21-32.
- BEKAVAC, Ivan. 2002. Ur.(drugo izdanje) *Dr. Franjo Tuđman - vizije i postignuća : rasprave za okruglim stolom uz drugu obljetnicu smrti prvoga hrvatskog predsjednika*. UHIP. Zagreb.
- BERRIDGE, Geoff R; KEENS-SOPER, Maurice; Otte, THOMAS G. 2005. *Diplomatska teorija od Machiavellija do Kissingera*. Fakultet političkih znanosti. Zagreb.
- BRALIĆ, Ante. 2023. *Prema talijanskom ujedinjenju*. Sveučilište u Zadru. Zadar.
- BRALIĆ, Ante. 2021. „‘Tko je Hrvat u Dalmaciji?’ Odnos hrvatskog seljaštva i elita u Dalmaciji prema novoj jugoslavenskoj državi“ / „Who is a Croat in Dalmatia?’ The Attitude of Croatian Peasantry and Elites in Dalmatia toward-

- ds the New Yugoslav State“. *Istočnojadranski prostor između sloma Habsburške Monarhije i stvaranja novih država / The Eastern Adriatic Between the Collapse of the Habsburg Monarchy and the Creation of New States* (dvojezično izdanje). Ur. Bralić Ante; Kasalo Branko. Sveučilište u Zadru. Zadar. 171-189.
- BRATANIĆ, Mateo. 2016. „Uloga i značenje povijesti u Tuđmanovu jelu *Bespuća povijesne zbiljnosti*“. *Franjo Tuđman i stvaranje suvremene hrvatske države (1990.-1999.)*. Ur. Bralić, Ante. Sveučilište u Zadru. Zadar. 233-240.
- BUDAK, Mile. 1992. „Otac domovine“. *Dr. Ante Starčević*. (pretisak izdanja iz 1936.). Laus. Split. 185-228.
- CIPEK, Tihomir; MATKOVIĆ, Stjepan. 2006. *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina: 1842. – 1914*. Disput. Zagreb.
- DAVIS, Norman. 1996. „Polish National Mythologies“. *The Milewski Polish Studies Lecture*. Central Connecticut State University. New Britain. https://www.ccsu.edu/sites/default/files/document/Milewski_Polish_National_Mythologies.pdf (pristupljeno 16. ožujka 2023.).
- DIKLIĆ, Marijan. 2003. *Don Ivo Prodan: Političko djelovanje i parlamentarni rad*. Matica hrvatska. Zadar.
- EKMEČIĆ, Milorad. 1989. *Stvaranje Jugoslavije 1790 – 1918*. knjiga 2. Prosveta. Beograd.
- GANZA ARAS, Tereza. 1992. *Politika „novog kursa“ dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*. Matica hrvatska. Split.
- GROSS, Mirjana. 2000. *Izvorno pravaštvo: Ideologija, agitacija, pokret*. Golden marketing. 2000.
- GROSS, Mirjana. 1973. *Povijest pravaške ideologije*. Sveučilište u Zagrebu. Zagreb.
- GROSS, Mirjana. 2004. *Vijek i djelovanje Franje Račkog*. Novi liber. Zagreb.
- HORVAT, Josip. 1990. *Ante Starčević: Kulturno-povijesna slika*. Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb.
- LOVRENČEVIĆ, Martin. 1992. „Rad i borba Ante Starčevića“. *Dr. Ante Starčević*. (pretisak izdanja iz 1936.). Laus. Split. 109-123.
- LUKAS, Filip. 1992. „Starčević“. *Dr. Ante Starčević*. (pretisak izdanja iz 1936.). Laus. Split. 5-28.
- MATKOVIĆ, Stjepan. 2001. *Čista stranka prava: 1895. – 1903*. Hrvatski institut za povijest. Dom i svijet. Zagreb.
- MATKOVIĆ, Stjepan. 2016. „Utjecaj povijesnih tema s razmeđa 19. u 20. stoljeće na političko djelo Franje Tuđmana“. *Franjo Tuđman i stvaranje su-*

- vremene hrvatske države (1990.-1999.). Ur. Bralić Ante. Sveučilište u Zadru. Zadar. 219-232.
- MAŽURANIĆ, Ivan. 1886: *Govor u Saboru 13. prosinca 1886*. <https://www.sabor.hr/hr/o-saboru/povijest-saborovanja/znameniti-govori/govor-ivana-mazuranica-u-saboru-13-prosinca-1886> (pristupljeno 20. ožujka 2024.).
- MIŠKOVIĆ, Sonja. 1991. „Nepoznati dokument o Anti Starčeviću“. *Prilozi* (Sarajevo). XXV, 27, 33-40.
- MORTIĐIJA, Tias. 1992. „Literatura o Starčeviću i pravaštvu“. *Dr. Ante Starčević*. (pretisak izdanja iz 1936.). Laus. Split. 170-178.
- MURGIĆ, Božidar. 1992. „Hrvatski nacionalizam Ante Starčević“. *Dr. Ante Starčević*. (pretisak izdanja iz 1936.). Laus. Split. 91-108.
- PAUL, Heike. 2014. „American Independence and the Myth of the Founding Fathers“ (IV. poglavlje). *The Myths That Made America: An Introduction to American Studies*. Transcript Verlag. Bielefeld. 197-256
- PAVIĆ, Armin. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. <https://enciklopedija.hr/clanak/pavic-armin> (pristupljeno 20. ožujka 2024.)
- POPARIĆ, Bare. 1992. „U spomen dra Ante Starčevića“. *Dr. Ante Starčević*. (pretisak izdanja iz 1936.). Laus. Split. 29-87.
- REŠETAR, Vojko. 2021. „O preambuli (izvorišnim osnovama) Ustava Republike Hrvatske“. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*. god. 58, 4/2021. 1079-1100.
- RIEGER, Vilko. 1992. „Mentalitet prvih hrvatskih revolucionara“. *Dr. Ante Starčević*. (pretisak izdanja iz 1936.). Laus. Split. 157-169.
- SMITH, Anthony D. 2010. (drugo izdanje). *Nationalism: Theory, Ideology, History*. Polity Press. Cambridge.
- SMOLČIĆ, Marin. 2022. „Teslin postav ove godine već sada obišao rekordan broj posjetitelja“. *Novi list* (Rijeka). <https://www.novilist.hr/rijeka-regija/li-ka-senj/teslin-postav-ove-godine-vec-sada-obisao-rekordan-broj-posjetite-lja/> (pristupljeno 2. travnja 2024.).
- STANČIĆ, Nikša. 2002. *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. Barbat. Zagreb.
- ŠIMIĆ, Stanislav. 1992. „Starčevićev stil“. *Dr. Ante Starčević*. (pretisak izdanja iz 1936.). Laus. Split. 142-156.
- TOMLJANOVICH, William Brooks. 2001. *Biskup Josip Juraj Strossmayer: Nacionalizam i moderni katolicizam u Hrvatskoj*. HAZU i Dom i svijet. Zagreb.

***WHAT IS ANTE STARČEVIĆ TO US TODAY?
THE DEVELOPMENT OF THE MYTH AND ITS (POSSIBLE)
DECONSTRUCTION***

Abstract

During his lifetime, Ante Starčević gained a mythical position with enormous symbolic capital in Croatian politics and public opinion. The paper discusses the preconditions that made Ante Starčević a mythical figure in Croatian history, as well as the long-term maintenance of that position. Two examples of the historiographical approach to the activities of Ante Starčević are discussed. There is also an attempt to revalue Ante Starčević as a practical politician and his influence on the development of Croatian political practice. At the end, two “Starčević’s continuers”, Stjepan Radić and Franjo Tuđman, were compared and their similarities and differences to the “father of the homeland”.

KEYWORDS: *Ante Starčević, “father of the homeland”, political practice, Stjepan Radić, Franjo Tuđman.*